

Шликова І.О. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії держави і права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Луганськ, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ЧАРЛЬЗА ДІККЕНСА НА ЗАНЯТТЯХ З КРИМІНОЛОГІЇ

У статті відбито пошуки автора в галузі методики викладання юридичних дисциплін; доведено ефективність педагогічної технології інтеграції основ науки і мистецтва на прикладі використання публіцистичної спадщини Ч. Діккенса на заняттях з кримінології.

This article is a reflection of author's researches in the field of teaching methodology of jurisprudence branches; here is depicted the pedagogical methods' effectiveness of the science and art's integration on the example of using Ch. Dickens' publicist heritage during criminology lectures.

Підготовка майбутніх юристів передбачає всебічне осмислення широкого кола соціальних проблем, що безпосередньо впливають на виникнення різних правових колізій. Тому викладачі вищих юридичних навчальних закладів мають не лише нести в студентські аудиторії професійні знання, а й спрямовувати свої зусилля на розвиток загальної культури майбутніх правознавців, формувати в них активну громадянську позицію. На такому підході до професійної підготовки юристів наполягають більшість сучасних педагогів і юристів (В. Копейчиков, М. Костицький, М. Кельман, В. Кульчицький, В. Синьов, С. Сливка та ін.). Вчені доводять, що діяльність юриста в правовому полі характеризується багатогранністю та широкою спрямованістю. Це пов'язано, на нашу думку, перш за все, з тим, що юристові доводиться працювати над проблемами, які охоплюють широку сферу суспільних відносин: цивільних, кримінальних, адміністративних, аграрних, екологічних. Тому важко не погодитися із зауваженням Ю. Занік: “Що вища інтелектуальна культура особистості, тим ціннішим буде внесок юриста в право” [1, 70]. З упевненістю можна сказати, що всі види культури – моральна, естетична, політична і,

звичайно, правова – однаково важливі для юриста.

Ми переконані, що формування всіх видів культури студентів у їх взаємозв'язку, розвиток здібностей та інтеграція знань і досвіду в різних сферах культури й науки значно підвищать результативність професійної підготовки юристів у вищій школі. Цю гіпотезу підтверджує практичний досвід, здобутий нами в процесі викладання кримінології з використанням прикладів з літератури та інших видів мистецтва. Крім того, аналіз кримінологічних проблем у тісному взаємозв'язку з культурологічними процесами збагатили й урізноманітнили практичні заняття цікавим ілюстративним матеріалом. **Відтак мета статті полягає в тому, щоб обґрунтувати необхідність використання культурологічного підходу у викладанні юридичних дисциплін; ознайомити широке коло фахівців з педагогічною технологією, що дає можливість розглядати правові питання в тісному взаємозв'язку з відображеними в літературі за допомогою художніх засобів.**

Визначення злочинності й підходи до її вивчення, окреслені сучасною наукою, свідчать про доцільність використання заявлених нами

підходів. У кримінології злочинність розглядається як “система, що самокерується, постійно відтворюється, пов’язана з іншими суспільними системами та визначає процес причинності злочинної поведінки. Це дозволяє зробити висновок, що в широкому значенні предметом кримінологічного дослідження детермінації злочинності є об’єктивні соціальні процеси в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах життєдіяльності суспільства, які призводять до протиріччя між індивідуальними задатками та здібностями членів суспільства і соціальною структурою як сукупністю досить сталих соціальних позицій” [2, 30].

Однією з ключових проблем у кримінології є проблема мотивації злочину та злочинної поведінки людини. Вивченням цієї проблеми займалися не тільки професійні юристи-кримінологи (А. Долгова, А. Зелінський, Е. Раска, Ю. Антонян, Н. Кузнєцова та ін.) та спеціалісти в галузі юридичної психології (В. Васильєв, М. Костицький, М. Єнікєєв, В. Коновалова та ін.), соціології (В. Гречихін, В. Волович та ін.), а й письменники (В. Гюго, Ч. Діккенс, Г. Мало, Г. де Мопассан, Е. Золя, Ф. Достоевський, Л. Толстой, І. Купрін, В. Короленко та ін.). Письменники, хоч і не ставили перед собою суто кримінологічних завдань, однак через свою громадянську позицію не могли не реагувати на таке соціальне явище, як зростання злочинності, зокрема їх цікавили причини появи злочинного замислу окремо взятої особистості. У творах художників слова проблеми злочинності й негативні соціальні чинники, що супроводжують її (проституція, злидні, безробіття й неuczтво), осмислюються образно та яскраво. Завдяки проникненню у внутрішній світ злочинців і здатності детермінувати соціальні умови їхнього життя письменники дають глибший аналіз причин, що штовхають людину на кримінальний шлях і прогностують можливі варіанти їх подолання.

Наприклад, Чарльз Діккенс органічно поєднував літературну творчість із публіцистичними виступами щодо актуальних питань сьогодення митця. Сенс своєї діяльності письменник вбачав у боротьбі з різними формами соціальної несправедливості, звідси й теми його публіцистичних творів: “О смертной казни”, “Преступность и образование”, “Невежество и преступность”, “Публичные казни”, “О судебных речах”, “Призыв к падшим женщинам”, “Повадки убийц”. А. Аникст, один з дослідників публіцистичної спадщини Ч. Діккенса, відзначає: “Писатель был человеколюбив, но отнюдь не считал, что зло должно оставаться безнаказанным... Писателя возмущает классовый суд, допускающий безнаказанность тех, кто наживается на страдании беззащитных” (див. статті “Рай в

Тутинге”, “Ферма в Тутинге”, “Приговор по делу Друэ”) [3, 543].

У статті “Публичные казни”, визнавши необхідність суворих заходів проти злочинців, Ч. Діккенс рішуче виступив проти публічних страт, що широко практикувалися на той час, митець дійшов у своїх висловлюваннях до заклику до відміни смертної кари. Проте англійський митець був не єдиним, хто звернув увагу суспільства на цю ганебну практику. Ще двісті років тому французький філософ і математик Б. Паскаль, розмірковуючи над цією проблемою, зауважив: “Допустимо ли искоренять злодейство, убивая злодеев? Но ведь это значит умножать их число! Победы зло добром”. Відомі також виступи з цього приводу великого французького письменника В. Гюго, а також інших діячів мистецтва, які виступали за скасування смертної кари, наголошуючи на її цілковитій неефективності.

Практичне заняття на тему “Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю” ми побудували на матеріалах статті Ч. Діккенса “О смертной казни”. Визначили такі напрямки дослідницької роботи студентів: вплив смертної кари на злочинність; вплив смертної кари на попередження злочинності. Заняття, побудовані з використанням технології інтеграції науки та мистецтва, передбачають такі етапи:

- виділення головної ідеї заняття (обумовлюється темою);
- обговорення найважливіших проблем для вирішення в змістовному плані;
- пошук додаткового матеріалу в царині інших наук, що сприяє всебічному вивченню проблеми;
- звернення до мистецтва (художньої літератури) як до джерела художніх образів;
- створення загального образу заняття з метою ґрунтовного розкриття змісту теми. З цією метою студенти повинні синтезувати уявлення, що склалися в них про суть, шляхи й способи вирішення кримінологічних проблем та образи, що виникли в результаті сприйняття й аналізу художніх текстів.

Проілюструємо перелічені етапи конкретними прикладами.

Головна ідея заняття полягає в розкритті змісту понять агресії та насильства, рецепції насильства як активної дії проти потерпілих, а також обговорення заходів боротьби з насильницькою злочинністю.

Коло проблем окреслюється через усвідомлення специфіки сукупності злочинів, що реалізуються тільки в процесі застосування злочинного насильства до потерпілих. Наголошується на значенні заходів боротьби з насильницькою злочинністю й пропонується проаналізувати страту як такий захід.

Додатковий матеріал добирається з точки зору спільності проблем: юридична психологія вивчає психологію насильницьких злочинців; кримінальне право дає визначення видів насильницьких злочинів, їхніх кримінально-правових характеристик тощо. Так само розглядається і зв'язок з іншими науками.

Використовуються такі види мистецтва, які б відображали в художньому вигляді шляхи й засоби вирішення проблем насильства та агресії; в яких створено яскраві образи страшних наслідків насильницької злочинності, як, наприклад, у статті Ч. Діккенса "О смертной казни".

Текст статті включає багатий і надзвичайно цікавий для криминологів матеріал, оскільки містить конкретні приклади насильницьких злочинів; дані статистичних звітів про стан насильницької злочинності й кількість страт, зібрані для парламенту; літературні портрети вбивць, що допомагають зрозуміти їх психологію. Крім того, письменник класифікує вбивства за мотивами ("з помсти", "маючи на меті прибрати з дороги ненависну або небезпечну перешкоду", "заради мерзеної популярності", "з користі", "через напад несамовитості"). Перераховуючи мотиви, він описує відомі випадки, розкриваючи паралельно механізми цих злочинів. Перш ніж звернутися до тексту статті, студенти вивчають навчальний матеріал з теми "Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю". Потім у процесі читання статті зіставляють вивчене з проблемами, порушеними письменником. Викладач звертає увагу на ті художні засоби, які Ч. Діккенс використовує для переконання громадськості в неефективності страти як заходу боротьби з насильницькою злочинністю, і на аргументи, що доводять її суспільну шкоду.

Головний педагогічний ефект полягає в тому, що глибина проникнення у криминологічні проблеми збільшується за рахунок впливу яскравих художніх образів на психіку людини: емоційно-чуттєву сферу, уяву і свідомість студентів-юристів. Щоб студенти змогли звільнитися від агресії, їхню увагу слід зосередити на емоційному стані злочинця, проаналізувати його, спираючись на уривок зі статті "Повадки убийць". Попередньо у майбутніх юристів запитали, які почуття супроводжують стан агресії, оскільки будь-який психологічний стан – це комплекс почуттів? Студенти дали колективну відповідь: агресії передають ненависть, нетерпимість, заздрість, жорстокість, користоловство, нечутливість до страждань інших тощо. Крім того, майбутні юристи провели ретроспективний аналіз і з'ясували, чи відчували вони щось подібне та докладно описали цей випадок. Результати не розголошувалися, але їх проаналізували після

прочитання статей Ч. Діккенса з метою самоперевірки і відторгнення негативних емоцій як імпульсу агресії, яка лежить в основі насильницьких дій.

Наприклад, вивчаючи причини й умови конкретного злочину, студенти в процесі аналізу фрагмента зі статті Ч. Діккенса "Повадки убийць" визначають взаємодію об'єктивних та суб'єктивних факторів та складових світосприйняття конкретної людини на речовому, інформаційному та енергетичному рівнях, що породжують злочинну поведінку. Особливо цікавим є опис емоційного стану вбивці, який за маскою спокою намагається приховати свій жах перед можливим вироком суду. Студентам дається завдання прочитати фрагмент тексту й відповісти на запитання:

1. Чи можна на основі цього художнього тексту схарактеризувати ті потреби, емоції, ціннісні орієнтації, що допомагають зрозуміти механізм злочинної поведінки описаної людини?
2. Яку роль виконує внутрішній монолог злочинця для розуміння суб'єктивних характеристик його світосприйняття?
3. Як Ви розумієте поняття "емоційна глухість" і "емоційний шантаж", з якою метою використовує їх вбивця?
4. Чи можна уявити всю картину злочину за допомогою художнього тексту?

Текст для аналізу:

"Помилуйте, я отравляю друга, когда он пьёт вино, я отравляю друга, когда он спит в постели, я отравляю собственную жену, я отравляю самую память о ней, и вот, когда карьера моя приходит к концу, вы ждете от меня чувствительности! Но у меня ее не осталось даже по отношению к самому себе, я не знаю, как она проявляется, не знаю, что она означает, и я гляжу на всех вас с презрительным удивлением, не понимаю – что вас так волнует во всем этом деле? Черт побери, разве вы не слышали показаний служанки, чью чашку чая я с удовольствием "подсластил" по своему вкусу? Не слышали, как она описывала муки, в каких умирал мой друг? Разве вы не знаете, что само ремесло мое сделало меня сведущим в действии ядов? Что я все предвидел и рассчитал заранее? Что, стоя у постели друга, когда он, обратив ко мне с мольбой свое лицо, отпраплялся в свой последний путь, когда перед ним с ужасным скрежетом разверзались ворота в иной мир, я знал в точности, через сколько часов и минут начнется его агония? Разве вы не слышали, что после того, как я совершил свои убийства, мне пришлось держать ответ перед друзьями и недругами, докторами, представителями похоронного бюро и множеством других людей и что я не дрогнул перед ними – и вы удивляетесь, что я так бестрепетно стою перед вами? А почему бы и нет? По какому праву, по какой

причине ожидаете вы от меня чего-то другого? Чему вы удивляетесь? Вот если бы я в самом деле вдруг расчувствовался перед вами, тогда было бы чему подивиться” [3, 399].

На підсумковому занятті слід обґрунтувати правомірність використання та визначити роль художньої літератури (статті Ч. Діккенса “Повадки убийць”) у розкритті теми заняття “Причини й умови конкретного злочину”. Завдання викладача – підвести майбутніх юристів до розуміння того, що художня література в її класичному варіанті, як спосіб відображення дійсності, завжди порушує найгостріші проблеми і, незалежно від часу її створення, є надзвичайно актуальною.

Важливою проблемою сучасної кримінології вважається вивчення причин злочинності. У підручниках з кримінології студентам пропонується розглядати її з точки зору системного підходу і звертати увагу на взаємодію соціальних протиріч, змін у нормосвідомості та моральній свідомості суспільства, культурних тенденцій, наприклад абсолютне жебрацтво значної частини населення, зростання кількості безробітних, безпритульних дітей та ін. Але ці проблеми цікавили людство в усі часи. І на це також треба звернути увагу студентів-юристів. Так, однією з перших спроб кримінологічного аналізу соціального стану англійського суспільства в першій половині XIX ст. можна вважати листи Ч. Діккенса “Невежество и преступность”, “Призыв к падшим женщинам”, “Преступность и образование”. Фрагменти цих статей ми використали для аналізу причин дитячої та підліткової злочинності на практичному занятті “Злочинність неповнолітніх”. Створюючи цілісну картину, ми використали описані вище етапи. У процесі аналізу стану, рівня, структури та динаміки злочинності неповнолітніх, а також причин дитячої та підліткової злочинності студенти повинні не тільки звертатися до даних статистичних досліджень сучасної кримінології, а й для більшої наочності дібрати цитати з творів Ч. Діккенса. Майбутні юристи звернули особливу увагу на статті, в яких письменник порушує проблеми освіти, виховання, розвитку соціальних інститутів опіки, які й дотепер залишаються невирішеними і в нашому суспільстві: “Мистер Честертон и лейтенант Трейси (на редкость умные и человеколюбивые начальники тюрем) хорошо знают, что такие дети выходят из тюрьмы лишь для того, чтобы в нее вернуться, и так всю жизнь; что их ничему не учат, что им с колыбели неведомо различие между добром и злом, что они – дети неграмотных родителей и будущие родители неграмотных детей; что чем они способней, тем порочней; и что при существующем порядке вещей им нет спасения, нет выхода” [3, 61].

“Бок о бок с Преступлением, Болезнями и Нищетой по Англии бродит Невежество, оно всегда рядом с ними. Этот союз столь же обязателен, как союз Ночи и Тьмы. И от этой позорной опасности, которая грозит нам в XIX ст. после рождества Господня, спасти нас могут только ремесленные школы, где книги давали бы полезные знания, подчеркнута практические и легко применимые к повседневному занятиям и обязанностям и воспитывали бы уважение к порядку, чистоплотность, аккуратность и бережливость; школы, где высокие уроки Нового Завета были бы зданием, возведенным на этом прочном фундаменте, а не накрошанными кусочками, неудобопонятными и вызывающими лишь скуку, лень и раздражение, ибо когда Евангелие превращается в истрепанный сборник пошлых прописей, хуже этого трудно что-либо придумать” [3, 69].

“Ему было указано, что он может брать на свою ферму только определенное число несчастных детей, но он превысил это число по собственному усмотрению и для собственной выгоды. Его заведение переполнено. А оно ни в одном отношении не подходит для содержания такого количества детей. Детский рацион так непитателен и скуден, что его питомцы тайком перелезают через изгородь и выбирают съедобные очистки из свиного пойла. Днем они одеты в лохмотья, ночью укрываются рваной ветошью. Живут они в холодных, сырых и грязных комнатухах с гнилыми полами и стенами. Короче говоря, век чудес давно прошел, и из всех подходящих мест, где могла бы или, вернее сказать, где должна была вспыхнуть опустошительная холера, образцовая ферма мистера Друэ – самое подходящее” [3, 91].

Під час заняття у студентів виникають асоціації з іншими публіцистичними творами, кінофільмами, що розкривають проблеми підліткової злочинності і доповнюють загальну картину в їх свідомості, активізують дослідження кримінологічних проблем.

Висновки

На нашу думку, приклади з художньої літератури дають можливість розширити уявлення майбутніх юристів про коло кримінологічних і пов’язаних з ними соціальних проблем, сприяють поглибленню знань з кримінології, розвивають образне мислення. Крім того, подібні заняття мають великий виховний потенціал, що дозволяє формувати активну життєву позицію та професійну культуру, необхідні для професійного становлення юристів.

Тому використання публіцистичних творів Ч. Діккенса на заняттях з кримінології видається цілком доречним та ефективним. Письменник приділяє значну увагу психологічним характеристикам поведінки злочинців, а найголовніше – пояснює її

причини; аналізує конкретні форми соціального зла, які сучасна кримінологічна наука визначає як супровідні чинники злочинності: проституція та розпління жінок, безробіття, злидні, нещасття.

Напрочуд сучасно звучать багато статей і листів Ч. Діккенса, і саме на цьому аспекті слід зосередити увагу студентів-юристів. Особливо органічно публіцистична спадщина великого англійського письменника сприймається в контексті практичних занять: “Злочинність і її характеристики”, “Причини злочинності”, “Причини й умови конкретного злочину”. Тексти публіцистичних

творів Ч. Діккенса сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів-юристів.

Перспективами подальшого наукового пошуку можна вважати дослідження можливостей сполучення декількох видів мистецтва з кримінологічними знаннями, наприклад: кримінологія – література – кіно – театральні вистави – як засобу естетичного виховання; як методу вдосконалення чуттєвої сфери особистості; як напрямку підвищення викладання юридичних дисциплін. Вплив творів мистецтва на особистість майбутніх юристів у взаємодії з кримінологією також потребує подальшого вивчення.

Література

1. Занік Ю. Інтелектуальна культура юриста: філософсько-психологічне обґрунтування. – Львів: Бак, 2002. – 100 с.
2. Дрьомін В.М., Туляков В.О., Орловська Н.А. Кримінологія: Навч.-метод. посібник. – Одеса: Юридична література, 2003. – 172 с.
3. Діккенс Ч. Собрание сочинений: В 20 т. – Т. 28. – М.: Худож. лит., 1962. – 583 с.
4. Кримінологія: Учебник для юридических вузов / Под общ. ред. д-ра юр. наук, проф. А.И. Долговой. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 784 с.
5. Иншаков С.М. Кримінологія: Практикум. – М.: Юриспруденція, 2001. – 304 с.